

Святослав Терський

Підсумки археологічних досліджень дитинця та передмість городища Пересопниці на Волині

Місто Пересопниця на сторінках літопису вперше виступає у 1149 р., як центр Погоринської волості-спірної території на межі Київщини та Волині. За даними багаторічних археологічних досліджень, Пересопниця, як місто, виникла наприкінці XI ст. на території племінного осередку волинян VII—XI ст., який розташовувався на поживавленому т.зв. “німецькому” шляху з Азії у Західну Європу. Ця обставина сприяла швидкому утвердженню тут великокнязівської влади та економічному розвитку міста. Зріст значення Пересопниці був підпорядкований інтересам боротьби за впливи у цій частині Русі та за київський престол у кінцевому підсумку. Пересопниця, розташована за 60 км західніше Лучеська, у середині-другій пол. XII ст. змагалася за роль першого міста у східній частині Волинської землі (Терський С., 1994 с. 55). Розвиток міста постійно входив у суперечність з сусідніми суспільно-політичними центрами — Лучеськом та Дорогобужем, які мали вигідніше розташування та глибші корені. Це сприяло швидкій ліквідації княжого престолу у Пересопниці. Невдовзі після остаточного утвердження Лучеська, як головного міста східної Волині у першій пол. XIII ст., роль Пересопниці, як політичного центру занепадає. Наприкінці XIV ст., можливо, внаслідок нищівного наскоку татарського хана Едигея на Волинь, Пересопниця, як місто — центр ремесла і торгівлі відступає свою роль у регіоні колишнім передмістям: Жукову (перша згадка у 1450 р.), Клевани (1450 р.), а згодом Білгороду (1516 р. С.В. Терський 1993, с. 71—73).

Археологічно місто досліджується близько 150 років. Дослідники XIX ст. надавали перевагу некрополю, дослідники XX ст. — поселенському комплексу. З 1974 р. дослідження Пересопниці ведуться комплексно під керівництвом Володимира Терського, а тепер Святослава Терського. Стационарні розкопки городища, перед-мість та могильників поєднуються з широкомасштабними розвідковими роботами залежної від ранньосередньовічного міста території — пересопницької волості у басейні р. Стубли, на якій досліджено понад 150 раніше невідомих

пам'яток різних епох. На одній з цих пам'яток — Чермерині проводилися стационарні розкопки (С. Терський 1993 с. 27—41). На сьогодні археологічно обстежено майже 50% території волості, проводиться робота над співставленням досліджуваних середньовічних поселень з населеними пунктами, відомими з писемних джерел.

Найбільш дослідженою частиною міста на сьогодні є дитинець (3000 м² — близько 5% всієї площі), посад в ур. “Пастівник” (400 м² — 0,5% всієї площі). Дослідження, проведені у 1934—1938 рр. О. Цинкаловським на посаді в ур. “Замостя” (1 га — 4% всієї площі), практично неопубліковані і, очевидно, назавжди втрачені. На сьогодні досліджено 36 споруд дитинця та 6-посаду, локалізовано розташування структурних доміант — князівської церкви дитинця та посадської церкви (В. Шолом'янець-Терський, С. Терський 1993, с. 77—78). Проте існування сучасної забудови городища перешкоджає планомірним дослідженням.

В 1995 р. об'єднана археологічна експедиція Львівського Історичного та Рівненського краєзнавчого музеїв продовжувала вивчення забудови князівського кварталу дитинця, а також розпочала нові розкопки передмістя в ур. “Замостя”.

На дитинці (ур. “Шпихлір” на західній околиці с. Пересопниця Рівненського р-ну Рівненської обл.) продовжувалось розпочате у 1994 р. розкриття наземної житлової забудови XII-початку XIV ст. Розкоп був розташований на південному схилі церковного нагорба в 10 м від краю південно-західного валу. Метою цих робіт було, зокрема, вивчення особливостей матеріальної культури 2-ої пол. XIII — періоду, коли Пересопниця зникає із сторінок хронік, а політичний кордон між Європою та Азією на короткий час переміщується за західну межу Волині.

Стратиграфія на цій ділянці дитинця активно формувалася протягом XII—XVIII ст. Це відобразилося на товщині культурного шару, яка тут є найбільшою. В межах розкритої площі, як і всюди по периметру майданчика дитинця, на віддалі 40—50 м від валу

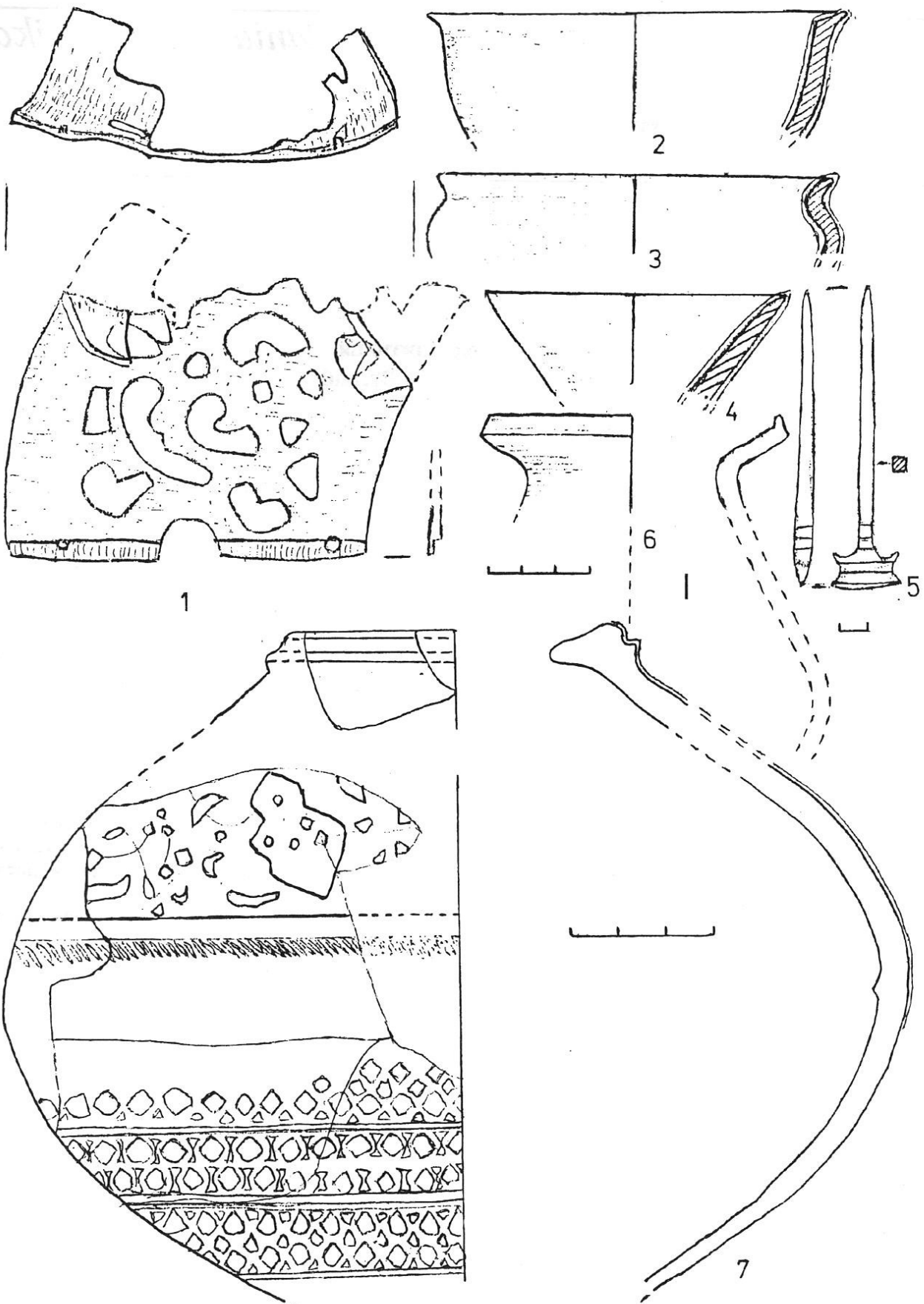

Рис. 1. Пересопниця. Знахідки (вибірка)
 Рус. 1. Пересопница. Матеріал зabytkowy (wybór)
 Abb. 1. Peresopnica. Fundmaterial (Auswahl)

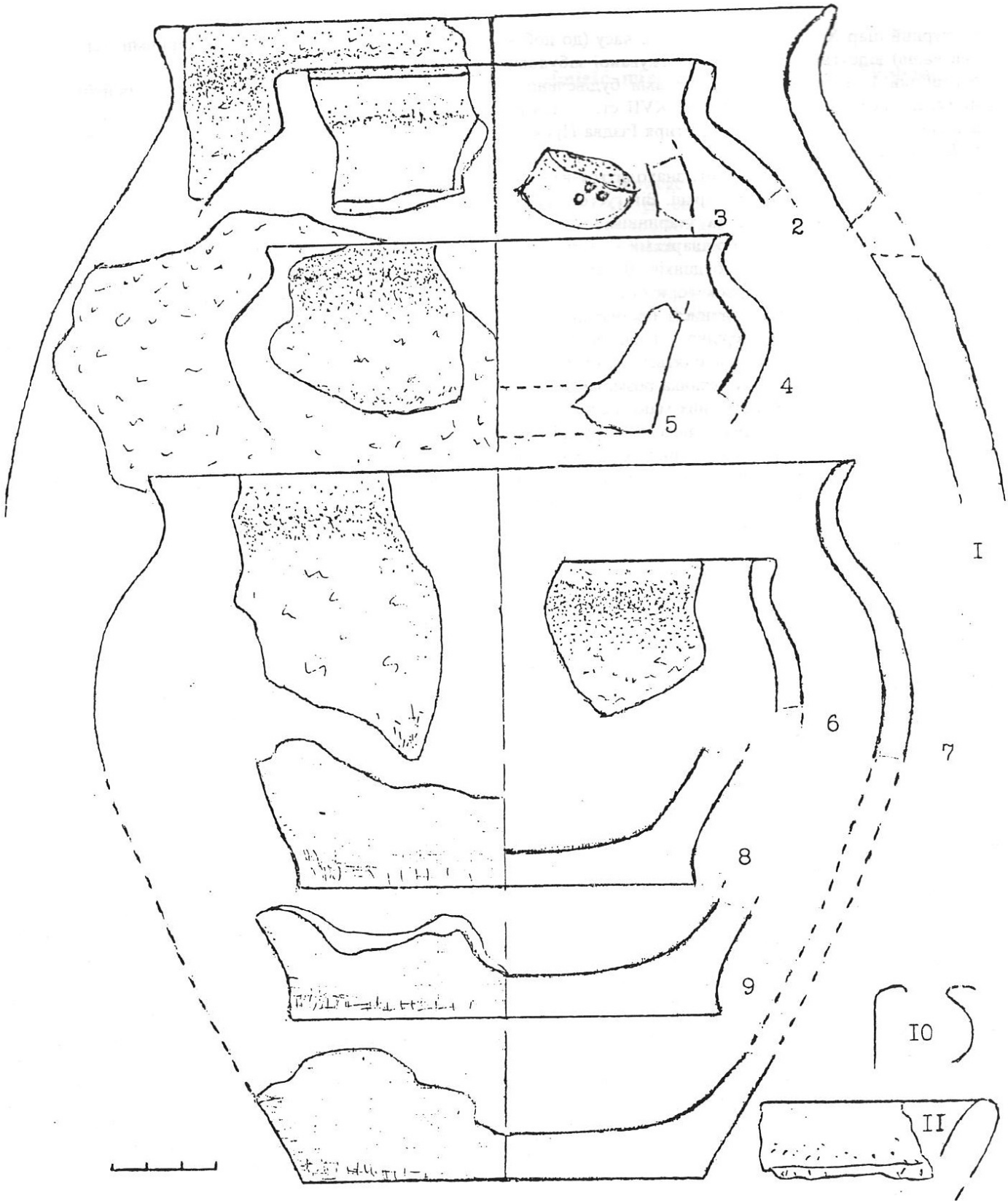

Рис. 2. Пересопниця. Кераміка VIII—IX століття
 Рус. 2. Пересопниця. Кераміка VIII—IX wieku
 Abb. 2. Peresopnica. Keramik aus dem 8.—9. Jh.

культурний шар X—XI ст. та ранішого часу (до побудови валів) відсутній. Рештки досліджуваної забудови до глибини 1 м перекриті прошарками будівельного сміття, що походить з рубежу XVI/XVII ст. — завершального періоду існування монастиря Різдва Пречистої Богородиці.

Культурний шар XII—XIV ст. знаходиться на глибині 1,0—2,5 м від сучасної поверхні. Він густо насичений характерною керамікою та тваринними кістками і розмежований глинистими прошарками — рештками вимощення долівок наземних будинків. В окремих випадках простежено до чотирьох горизонтів залягання подібних прошарків. Часто глинисті прошарки перекриті вуглистими шарами. Нерідко у горизонтах залягання ймовірних долівок знаходяться плитоподібні брили місцевого вапняку-ракушечника розмірами приблизно 20 x 20 x 3—5 см. Окремі з них мають сліди обробки. Від глиняної обмазки дерев'яних конструкцій походять зібрані шматки випаленої глини. У двох випадках на дослідженій площі простежені рештки, ймовірно, опалювальних споруд у вигляді зруйнованого череня та скопичення характерного полепу і шматків глиняних стінок. Будинки мали значну площу: відстань між протилежними стінами не менше 4—6 м. Повного контуру наземного будинку внаслідок обмеженої площі розкопу дослідити не вдалося.

Звертає на себе увагу збережена пошаровість у розміщенні артефактів. Так, шматки одних і тих же посудин: амфор, глеків розкидані на площі 20—30 м² на одній глибині. Найранішою спорудою в розкопі був частково розкритий котлован заглибленої будівлі XII ст. у найближчій від валу ділянці розкопу. Характерними для цього комплексу будівель є численні рештки озброєння та спорядження вершника: остороги, вістря стріл, окуття піхов меча тощо. Цікавим фактом взаємодії із Золотою Ордою є присутність у шарі другої пол. XIII- початку XIV ст. привізного посуду, зокрема, червоноглиняного горщика (найбільша опуклість 19 см, діаметр вінець — 4 см, висота — до 15 см), прикрашеного рельєфним штампованим орнаментом та зеленою поливою по ангобу у верхній частині та іншої “сувенірної” керамічної продукції майстрів Сходу (рис. 1). Інша частина предметів належала, очевидно, розташованій неподалік княжій церкві: лита бронзова секція хоросу (панікадила), залізний стилос (писало довжиною 10 см, рис. 1), шматки прямокутних та фігурних полив'яних плиток для підлоги. Серед побутових речей залізні ключі давньоукраїнського та західного типів, рештки замків. За особливістю матеріальної культури інвентар будівель XIII—XIV ст. нагадує синхронний матеріал з досліджуваної у 1992 р. С. Терським єпископської резиденції у Верхньому замку Лучеська і дозволяє зробити попередній висновок про наявність у Пересопниці в цей час князівського двору, залага якого

підтримувала тісні зв'язки з корінними територіями пануючої тут Золотої Орди.

Розвідковими шурфами поблизу північного кута дитинця локалізовано незабудовану ділянку площею до 0,25 га, по периметру якої мали б стояти головні монументальні будівлі.

Роботами в ур. “Замостя” — південному природно укріпленому передмісті Пересопниці за 7—8 м від краю високого корінного лівого берега р. Стубли було досліджено напівземлянкове житло прямокутної форми розмірами приблизно 3,0 x 4,0 м заглиблене на 0,5—0,6 м нижче рівня давньої поверхні. Заповнення споруди лінзовидне. Піч із збереженим куполом, глиняна, підковоподібна в плані з припічком. Розмір корпусу при основі — 85 x 60 см, устям повернутий вздовж стіни житла. Товщина стінок печі до 10 см, загальна висота близько 0,5 м. Піч заповнена спаленим деревом та двома шматками ліпного посуду. Такого ж типу посуд із значною домішкою шамоту в тісті зібрано у заповненні житла, у шарі згорілого дерева товщиною 10 см (рис. 2). Поверхня посуду горбкувата. В окремих фрагментах поряд з шамотом зустрічається домішка піску, слюди та червоних зерен перепаленого вапняку. За типологічними ознаками досліджене житло можна віднести до раннього етапу Існування Пересопниці: VIII—IX ст.

В культурному шарі ур. “Замостя” переважають матеріали I тис. до н.е. та кінця X—XIII ст.

Підсумки археологічного дослідження городища Пересопниці та його передмість дають багатий матеріал для вивчення маловідомих сторінок Історії Волині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Терський С. В.

- 1993а *До проблеми формування первинних міських осередків Південно-Західного Погориння у IX—XVIII ст.*, Актуальні проблеми розвитку міст і міського самоврядування (Історія і сучасність) Тези міжнародної науково-практичної конференції (Рівне, 7—9 квітня 1993 р.) — Рівне, с. 71—73.
- 1993б *Літописний Чемерин. Підсумки археологічних досліджень 1988—1990 років*, Наукові записки (Львівський Історичний музей), вип. I, Львів, с. 27—41.
- 1994 *Пересопницька волость*, “Родовід”. Наукові записки до Історії культури України: дослідження; архівні матеріали; публіцистика, №7, с. 54—55.
- Шолом'янець—Терський В., Терський С.
- 1993 *Про локалізацію княжої церкви у Пересопниці, Галицько-Волинська держава: передумови виникнення*, Історія культура, традиції. Тези доповідей та повідомлень міжнародної наукової конференції (Галич, 19—21 серпня 1993 р.), Львів, с. 77—79.

Wyniki badań archeologicznych dziedzińca i przedmieść miasta Peresopnica na Wołyniu

Streszczenie

Peresopnica — jedno z ważniejszych miast Księstwa Wołyńskiego w XII—XIV wieku.

W sezonie 1995 kontynuowano rozpoczęte w roku 1974 badania zabudowy dziedzińca, gdzie odkryta została dzielnica książęco-rycerska.

Z budowli naziemnych zachowały się resztki nawierzchni z gliny i płytopodobnych kamieni. Wśród ma-

teriału zabytkowego charakterystycznego dla drużyny książęcej (ostrogi, części uzbrojenia) występują również przedmioty importowane z terenu Złotej Ordy, które świadczą o ścisłych kontaktach z Księstwem Halicko-Wołyńskim.

Oprócz tego na przedmieściu „Zamoście” przebadano osadę z VIII—IX wieku.

Ergebnisse archäologischer Untersuchungen auf dem Hof und der Vorstadt der Stadt Peresopnica in Wolynien

Zusammenfassung

Peresopnica — eine der wichtigsten Städte des Herzogtums Wolynien im 12.—14. Jh.

1995 wurden die 1974 angefangenen Untersuchungen auf dem Hof fortgesetzt, wo fürstlich-ritterliches Wohnviertel entdeckt wurde. Aus oberirdischen Bauten sind Überreste der Straßendecke aus Ton und fliesenähnlichen Steinen erhalten geblieben. In dem für Gefolgschaft

des Fürsten charakteristischen Fundmaterial (Sporen, Rüstungsteile) treten auch importierte Gegenstände — aus dem Gebiet der Goldenen Horde, was von engen Kontakten mit dem Halizisch-Wolynischen Herzotum zeugt.

Außerdem wurde auf der Vorstadt „Zamoście” eine Siedlung aus dem 8.—9. Jh. untersucht.